

УДК 339.972

Опалько В.В.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки**Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

МОДЕРНІЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено поглибленому вивченню сутності дефініції «модернізація світової економіки», дослідженню різних підходів до визначення модернізації: глобальному, соціальному, радикальному та еволюційному. Основну увагу приділено етапам розвитку економічної модернізації світової економіки та модернізаційній перспективі. Аргументовано перспективи подальшої модернізації світової економіки.

Ключові слова: модернізація світової економіки, етапи модернізації, модернізаційна перспектива, парадигма модернізації, теорія модернізації.

Опалько В.В. МОДЕРНИЗАЦИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена углубленному изучению сущности дефиниции «модернизация мировой экономики», различных подходов к определению модернизации: глобальному, социальному, радикальному и эволюционному. Основное внимание уделено этапам развития экономической модернизации мировой экономики и модернизационной перспективе. Аргументированы перспективы дальнейшей модернизации мировой экономики.

Ключевые слова: модернизация мировой экономики, этапы модернизации, модернизационная перспектива, парадигма модернизации, теория модернизации.

Opalko V.V. MODERNIZATION OF THE WORLD ECONOMY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The article is devoted to in-depth study of the essence of the definition of modernization of the global economy, the study of different approaches to the definition of modernization: global, social, and evolutionary radicalnyy. The main attention is paid to the development stages of economic modernization of the global economy and the modernization perspective. It is argued the prospect of further modernization of the global economy.

Keywords: modernization of the global economy, the stages of modernisation, modernization perspective, the paradigm of modernization, the theory of modernization.

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття у глобальному вимірі характеризується масштабними зрушеннями в розвитку та управлінні світовою економікою, які ґрунтуються на високіх технологіях, економіці знань та інноваціях, що призвело до зміни глобальних (світових) ринків, розвитку відкритої мережевої економіки (wikinomics), фінансової системи. Відбулися зміни у взаємовідносинах між економіками різних країн, глобальними гравцями світового масштабу (ТНК, регіональними угрупованнями), суттєво змінилася роль держав як організаційно-політичних інструментів, що пов'язано з модернізацією світової економіки. Модернізація – явище комплексне, детермінанти якого охоплюють соціальні, економічні, політичні та екологічні зміни розвитку світового господарства, тим самим забезпечуючи якісну перебудову суспільства. Сьогодні усвідомлення нової біфуркації, нелінійності світового розвитку, об'єктивної трансформації світової архітекτονіки, нагромадження наукових знань ставлять перед суспільством завдання – перегляду теорії модернізації, пошуку механізмів, підходів, принципів і цінностей, що сприяють формуванню ефективної системи світового господарства, подальшому динамічному безперервному розвитку суспільства і збереженню інтересів як окремої країни, так і людства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема модернізації економіки відносно нова, і розглядалася авторами з 60 років ХХ ст., нею займалися провідні зарубіжні дослідники, серед яких Дж. Берлі, Х. Блекленд, С. Гавров, О. Конт, І. Побережников, Б. Старостин, К. Чін та ін., які виокремлювали, переважно, соціокультурні основи модернізації. У вітчизняній теорії та практиці дослідження цієї проблеми розпочалося накінці 90-х рр. ХХ століття та продовжується до нашого часу, варто виділи-

ти праці О. Амосова, В. Городяненка, Н. Гавкалова, С. Жукова, Е. Лібанової та ін., тематика яких переважно пов'язана з суспільно-політичними чинниками та передумовами модернізації українського суспільства. Проте дана проблематика залишається недостатньо дослідженою, оскільки переважна більшість досліджень охоплювали основи трансформації соціально-політичної модернізації, залишаючи поза увагою економічну складову модернізації світового господарства.

Постановка завдання. Мета дослідження – систематизувати теоретико-методологічні основи дослідження модернізації світової економіки, які застосовуються у контексті модернізаційної перспективи. Подібний підхід дозволяє більш глибоко розкрити еволюційні парадигми модернізації світової економіки та намітити можливі перспективи її подальшого розвитку.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення таких завдань: розкрити сутність дефініції «модернізація»; визначити етапи становлення школи модернізації; обґрунтувати перспективи подальшої модернізації світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініція модернізація походить від англ. «modern», що дослівно означає оновлений, сучасний, швидкісний приріст наукових знань. Зазвичай під модернізацією розуміють суспільно-історичний процес, що представляє собою будівництво та оновлення суспільства зі зміною суспільного й індивідуального, технологічного і соціального розвитку; рівністю громадянських прав і обов'язків для всіх верств населення, зміною світогляду, зростанням ролі науки як основного культуроутворюючого чинника.

Теоретико-методологічні основи модернізаційної парадигми утворюють класичні теорії соціальних змін К. Маркса, Ф. Тьонніса, Г. Спенсера, Е. Дюрк-

гейма, М. Вебера, Е. Конта та ін. Одним із перших дослідників процесу модернізації був К. Маркс (Marx [1858] 1973), який зазначав, що технічні інновації та соціально-економічний розвиток ведуть до передбачуваних наслідків у сфері культури та політики, зберігає свою актуальність і сьогодні. На думку К. Маркса, теорія «модернізації» розглядає соціалізм як один з варіантів економічної та соціальної модернізації суспільства.

На противагу К. Марксу А. Сміт висунув гіпотезу теорії модернізації, яка підтримувала капіталізм (Smith [1776] 1976). Проте, незважаючи на різку розбіжність у поглядах на шляху модернізації, обидва дослідники вважали, що технічні інновації та їх соціально-економічні наслідки є основою прогресу людства та зміни політичних інститутів і культурної сфери.

Поняття модернізації охоплює дослідження кардинальних суспільних змін у різних вимірах, таких як: історичний процес, а всередині нього – історична ранньокapіталістична модернізація у країнах західної цивілізації; модернізація в умовах бюрократичного державно-монополістичного капіталізму і сучасні зміни у країнах, які ще відстають від розвинутих; суспільство як система (синхронний аналіз економічної, соціально-політичної і культурної модернізації); модернізація людської особистості [1, с. 460-461].

Згідно з сучасними поглядами на теорію модернізації [2] – розвинутою може вважатися та країна, яка має значний рівень індустріалізації, стабільний економічний розвиток, віру суспільства у силу раціонального наукового знання як основу прогресу, високий рівень та якість життя, розвинуті політичні структури, вагому частку середнього класу у структурі населення. Суспільства, які не відповідають цим критеріям, належать або до «традиційних», або до «перехідних».

У більшості класичних концепцій модернізації акцент робиться на формуванні індустріального суспільства, де модернізація розглядається як процес, паралельний індустріалізації, тобто перетворення традиційного аграрного суспільства в індустріальне, трансформація самої системи господарства, технічне озброєння й ефективна організація праці. З таких позицій розрізняють «первинну» та «вторинну» модернізацію [3]. Під «первинною» модернізацією розуміють процес, здійснений в епоху промислових революцій, – класичний «чистий» тип «модернізації першопрохідників». Під «вторинною» модернізацією розуміється процес, що супроводжується формуванням індустріального суспільства у країнах третього світу – вона відбувається за умов наявності зрілих моделей, апробованих у країнах індустріально-ринкового виробництва, і також за можливості прямих контактів з ними – як у торгово-промисловій, так і в культурній сферах.

Таким чином, дефініція модернізації з різних точок зору розглядається через: призму соціальних перетворень суспільства (М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Конт, Г. Спенсер); «історичну модернізацію – як процес змін, що приводить до двох типів соціальних, економічних і політичних систем, які склалися в Західній Європі і Північній Америці в період між XVII і XIX століттями і поширилися на інші країни і континенти» (Ш. Ейзенштадт [4, с. 173]); створення нових інституціональних механізмів, кардинальну трансформацію, пов'язану з рухом від традиційності до сучасності (С. Хантінгтон, В. Алексєєв, І. Побережников); економіко-технологічну трансформацію суспільства шляхом індустріалізації (К. Маркс,

Б. Старостін); формування нового типу динамічної і активної особистості, орієнтованої на досягнення нових, нетрадиційних цілей (А. Сміт, П. Бергер); високий рівень індустріалізації, техніко-економічні відносини (В. Городяненко); еволюційний характер змін, що призводять до зміни суспільного устрою (Г. Спенсер, Ш. Ейзенштадт).

Модернізація як процес і модерність як її наслідок, виникнувши в західному світі, у XX ст. стали поширюватися в глобальному масштабі. Е. Гідденс [5, с. 119] вважає, що «ніякі інші, більш традиційні, суспільні форми не можуть протистояти їй, зберігаючи повну ізоляваність від глобальних тенденцій». Модернізація є виключно західним феноменом з точки зору способу життя і прискореного науково-технічного розвитку.

Отже, поняття модернізація є неоднозначним і сприймається з декількох точок зору: по-перше, це процес людського розвитку, в межах якого соціально-економічний прогрес веде до змін у культурній, соціальній та економічній сферах всередині окремого суспільства; по-друге, це оновлення об'єкту, враховуючи нові вимоги, норми, якісні характеристики; по-третє, з точки зору історичного розвитку – це макропроцес переходу від традиційного суспільства до сучасного суспільства, від аграрного – до індустріального; по-четверте, модернізація – це процес повної або часткової трансформації глобальної системи з метою прискорення розвитку.

У межах нашого дослідження модернізація – це соціальний та цивілізаційний процес удосконалення, трансформації суспільства, економіки і перехід до нового технологічного укладу. Модернізація світової економіки розглядається як комплексний процес глибоких змін цивілізаційного характеру, який здійснюється у різних країнах під впливом потреб розвитку суспільства і людини, досягнень науки і техніки, конкуренції та інших способів взаємодії інститутів всередині країн і між ними. Підтвердженням нашої думки є теза щодо сутності модернізації у доповіді «Оглядова доповідь про модернізацію у світі і Китаї (2001–2010)» [6, с. 46], де модернізація – один із видів фундаментальних трансформацій людської цивілізації, починаючи з XVIII ст. Маються на увазі зміни у діяльності, поведінці, процесі, змісті, структурі, системі й самій ідеї людської цивілізації.

Нечіткість вихідних понять, еволюція історичного процесу викликали необхідність численних доповнень вихідної концепції модернізації. Сучасний модифікований модернізаційний підхід помітно дистанціювався від класичної версії, перетворившись із односторонньої, абстрактної концепції в історико-емпіричних дослідженнях, у суперечливу, запутану й еластичну по відношенню до історичної реальності дослідницьку програму. Але прихильники теорії модернізації підкреслюють, що модернізаційна перспектива ніколи не претендувала на роль універсальної пізнавальної відмички, що пояснює все і вся в історичному минулому.

Таким чином, теорія модернізації охоплює велике коло питань. Зазначимо, що термін «модернізація» не варто застосовувати до всього періоду соціального прогресу, а лише до сучасного етапу (середина XX ст. – початок XXI ст.) – зародження розвинутого капіталізму, коли модернізацію розглядають у форматі цінностей зазначеної історичної епохи, серед яких раціоналізм, урбанізація, ефективність, індустріалізація, інформатизація тощо.

Виходячи з результатів дослідження, на нашу думку, концептуально, можна виділити декілька

підходів до визначення модернізаційної парадигми: глобальний, соціальний, радикальний, еволюційний. *Глобальний*, коли модернізація сприймається як процес змін в напрямку тих типів соціальної, економічної і політичної організації, які склалися в Західній Європі і Північній Америці в XVII–XIX століттях, потім поширилися на інші європейські країни, а в XIX–XX століттях – на південноамериканський, азіатський і африканський континенти. Модернізація, відповідно до даного підходу, є широкомасштабним, багатостороннім процесом, який передбачає швидку економічну динаміку, радикальні зміни в соціальній, економічній структурі, науці, техніці, життєвих стандартах, культурних нормах і цінностях. *Радикальний* – модернізація супроводжується процесами індустріалізації, біфуркації, урбанізації, секуляризації суспільства, розвитком нових систем комунікації та освіти (зростання грамотності, поява нових програм тощо). *Соціальний* – трансформація суспільства, формування суспільства знань, удосконалення відносин, інфраструктури, розвитку інститутів, які враховувати соціальні зміни. *Еволюційний підхід* здійснювався в межах проходження певних стадій або фаз модернізації, через які повинні були пройти всі суспільства (наприклад, зазвичай виділяються стадії традиційного, перехідного і модернізованого суспільства).

С. Блеком запропоновано чотири фази модернізації, які ідентифіковані як: 1) виклик modernity – первісна конфронтація суспільства, що характеризується традиційним рівнем знань, з сучасними ідеями та інститутами; 2) консолідація модернізаторської еліти – перехід влади від традиційних до нових, модернізаторських лідерів у процесі, зазвичай, революційної боротьби, яка може тривати кілька поколінь; 3) економічна і соціальна трансформація – економічне зростання і соціальні зміни до того моменту, коли суспільство трансформується з переважно аграрного з домінуванням сільськогосподарського способу життя в переважно урбанізоване й індустріальне; 4) інтеграція суспільства – фаза, на якій економічна і соціальна трансформація впроваджує фундаментальну реорганізацію соціальної структури суспільства [7]. Пізніше С. Блек пропонує розглядати міжнародну модернізацію – глобальне управління процесами зміни суспільства, як логічну наступну фазу модернізації.

Еволюційно модернізація, на думку багатьох вчених (І. Побережніков, Г. Альмонд, Е. Соу, О. Амосов, Н. Гавкалова. Ш. Эйзенштадт [8-9]) має такі етапи розвитку: 1) 1950-ті-перша половина 1960-х рр. – період зародження і швидкого нагромадження модернізаційних досліджень у класичній версії (Г. Альмонд, Ш. Эйзенштадт); 2) кінець 1960-1970-х рр. – період, протягом якого модернізаційна перспектива підлягалася значній критиці, зокрема з боку таких конкуруючих теорій, як: відсталості (залежності) розвитку, міросистемного аналізу І. Валлерстайна [10], неомарксизму; 3) 1980-і роки – посткритичний період відродження модернізаційних досліджень, протягом якого проявилися тенденції конвергенції шкіл модернізації та міросистемного аналізу; це період "нових модернізаційних штудій", за трактовкою Е. Соу; 4) кінець 1980-х – 1990-х рр. – становлення неомодернізаційного та постмодернізаційного аналізу переважно під впливом значних трансформацій в країнах Центральної і Східної Європи і Азії [8]; 5) XXI ст. – процеси модернізації пов'язані з дослідженнями постіндустріального, інформаційного суспільства, технологічно-інноваційного розвитку, гармонізації глобального управління тощо.

Модернізація України, яка відбулася протягом останніх десятиліть, пов'язана з цивілізаційним розвитком, географічними особливостями і нав'язуванням різних, іноді діаметрально протилежних думок: радянська буржуазно-демократична модернізація, пострадянська бюрократично-капіталістична, неоднорідна за своїм змістом модернізація перехідного періоду. Українська модернізація, на сьогодні, торкається окремих галузей, підприємств, не проводиться масштабно, проте від ефективних напрямів програми модернізації залежить подальший розвиток нашого суспільства. Власне сама програма модернізації сприймається як прискорений перехід від традиційної економіки до сучасної, як альтернатива (перспектива) еволюційного розвитку.

Варто зазначити, що у середині XX ст. процеси модернізації економічних систем набули глобального характеру. Модернізаційна перспектива, на думку І. Побережнікова – це приклад теорії, яка розвивалася в постійній взаємодії з реальними процесами розвитку, і вносила корективи в її зміст [8]. Надалі, модернізаційна парадигма, що сформувалася, в значній мірі, під впливом еволюціонізму, радикалізму та функціоналізму, пройшла тривалий шлях вдосконалення.

В якості методики вимірювань модернізації вважаємо на даному етапі доцільним використовувати інструментарій Центру досліджень модернізації Китайської академії наук (ЦДМ КАН), за допомогою якого китайські вчені щорічно, з 2001 р. вимірюють стадії, їх рівні і фази динаміки всесвітньої модернізації – для 131 країни, з населенням не менше 1 млн. осіб у яких живуть 97% населення Землі [11]. Згідно даної методики розрізняють первинну і вторинну модернізації.

Методика вимірювання первинної модернізації (ПМ) враховує три галузі життя індустріального суспільства: економічну, соціальну та когнітивну (знання). Вони розраховуються за допомогою 10 індикаторів, з яких 9 – стандартні, середні для індустріальних країн початку 60-х років XX ст., а один індикатор (ВВП на душу населення) щорічно перераховується. Значення вторинної модернізації (ВМ) визначаються для чотирьох сфер: інновації в знаннях, трансляція знань, якість життя, якість економіки. При цьому використовуються 16 індикаторів, які щорічно підраховуються як середні по 18-20 розвинутих країнам.

Для кожної стадії визначаються чотири фази: початок, зростання, зрілість, перехід до наступної стадії. Ідентифікація з фазою здійснюється за допомогою структурних індикаторів, стандартні значення яких враховують 200-річну історію індустріальних країн [11]. Введено також інтегрований індекс (ІІ) модернізації, що включає 12 індикаторів, більшість яких запозичені з методик вимірювання двох стадій. За допомогою цього індексу вимірюється сукупний рівень обох стадій модернізації.

Таким чином, існує декілька варіантів широкого розуміння модернізації. Основою їх відмінності є виділення в якості головного різних складових цього процесу. Проте усі дослідники наголошують на комплексному характері процесу модернізації. Модернізацію розглядають через призму різних сценаріїв майбутнього суспільства та пов'язують з виникненням політично стабільної, правової демократичної держави з високотехнологічною економікою та розвинутою соціальною сферою. Модернізоване суспільство має комплекс взаємопов'язаних рис, котрі часто розглядають як окремі процеси економічної, політичної,

соціальної та культурної, індустріальної та міжнародної модернізації.

Метою економічної модернізації є підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Перспектива модернізації розглядається як гіпотеза (один із можливих варіантів розв'язку проблеми модернізації) розвитку модернізації – перетворення науки на виробничу (економічну) силу та розвиток національного управління виробництвом.

Модернізація світової економіки стала чинником формування різноманітних економічних форм та інститутів, які сприяють розвитку та домінуванню товарно-грошових відносин у виробництві, споживанні та примусі до праці, що призвело до розвитку буржуазного укладу та капіталізму. Це, у свою чергу, спричинило розвиток та поширення ринкових відносин, формування та розвиток національних і транснаціональних ринків. Економічна модернізація також передбачає постійне вдосконалення методів управління економікою та виробничими технологіями, раціоналізацію ведення господарства, менеджменту і є позитивною рушійною силою розвитку.

Модернізаційна перспектива вказує шлях входження до світового співтовариства у вигляді розвинутої ринкової економічної системи. Міжнародний досвід демонструє два різновиди модернізаційної перспективи: органічну (власний розвиток держави, визначений попередньою еволюцією) та неорганічну, як відповідь на виклик більш розвинутих країн, це «розвиток, що наздоганяє». Прикладом можуть слугувати держави, які в силу тих чи інших геокультурних або геополітичних обставин «загальмували» свій розвиток.

Модернізація нарівні із глобалізацією стала провідним способом поширення капіталізму (ринкової економіки) у світі. У західних країнах культурна модернізація призвела до реформації та контрреформації, свідченням є важливі етапи розвитку пізніє Відродження, доба Гуманізму, Просвіти тощо.

У ході модернізації зростає роль економічних організацій (підприємств, банків, торгово-посередницьких фірм, міжнародних об'єднань, ТНК) у житті суспільства, посилюється їх незалежність від політики та ідеології. Відбувається перенесення стандартних, простих виробництв і простої важкої праці з розвинутих країн до до «традиційних країн». Структурні зміни, які спостерігаються нині, призводять до поглиблення розриву між економічними центрами і периферією. В економічних центрах відбуваються процеси централізації і концентрації, а в периферійних районах – процеси децентралізації та деконцентрації. Тому дуже важливо не відставати від прогресу, а рухатися разом з ним і економічно модернізувати народне господарство.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, модернізація світової економіки являє собою раціональний контроль над політичним і соціальним середовищем суспільства; поглиблену інтеграцію у світову економіку; здійснення наукової революції поетапно в усіх країнах, розширення прикладних наукових досліджень з найбільш до найменш розвинутих країн; розповсюдження раціонального погляду на світові ресурси; побудову демократичного суспільства. Модернізація пов'язана з використанням відтворених джерел енергії, індустріалізацією, розповсюдженням нових глобальних акторів.

Модернізаційна парадигма продовжує розвиватися, здійснюючи при цьому експансію в нові для неї галузі теоретизування, абсорбуючи і адаптуючи нові теоретико-методологічні підходи. Класична і сучасні версії модернізаційної перспективи істотно різняться. Модифікація теоретичних основ модернізаційного підходу сприяла перетворенню односторонньою і абстрактною теоретичною моделі, що не грала істотної ролі в емпіричних дослідженнях, у багатовимірну й еластичну по відношенню до економічної реальності розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Філософський словник соціальних термінів / За ред. В.П. Андрущенка. – К.-Харків : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
2. Городяненко В.Г. Соціологія : підручник. – К., 2003.
3. Старостин Б.С. Социальное обновление: схемы и реальность [Текст]: (критический анализ буржуазных концепций модернизации развивающихся стран) / Б.С. Старостин. – Москва : Политиздат, 1981. – 179 с.
4. Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change / S.N. Eisenstadt. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1966. – P. 173.
5. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М., 1999. – С. 119.
6. Обзорный доклад 2011 – Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001-2010). Гл. ред. Хэ Чуаньци. Отв. ред. Н.И. Лапин. – М. : Весь мир. 2011.
7. Black C.E. The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History. – N.Y. : Harper Colophon Books, 1975. – P. 67-68.
8. Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И. Бородкина. Вып. 8. – М., 2002. – С. 146-168.
9. Амосов О.Ю. Капіталізація як засіб модернізації суспільства / О.Ю. Амосов, Н.Л. Гавкалова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1(17). – С. 43-50.
10. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / Иммануил Валлерстайн. – Москва : Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с. – ISBN 978-5-87317-50
11. Обзорный доклад 2011 – Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001-2010). Гл. ред. Хэ Чуаньци. Отв. ред. Н.И. Лапин. – М. : Весь мир, 2011.